

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) vilnickiy@gmail.com

СТОСУНКИ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1943–1946)

У статті на основі невідомих і маловідомих архівних документів та матеріалів простежуються українсько-польські відносини. Аналізуються основні причини, хід та масштаби протистояння. Доведено, що українсько-польський конфлікт у Галичині не набрав такого розмаху, як на Волині, при цьому мала місце тенденція до налагодження співрозуміння та спільних антибільшовицьких дій.

Ключові слова: Карпатський край ОУН, український визвольний рух, поляки, стосунки.

Лит. 57.

Vasyl ILNYTSKIY,

Ph.D. in History, Associate Professor of Ukraine Modern History Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) vilnickiy@gmail.com

RELATIONS BETWEEN UKRAINIAN AND POLISH IN THE OUN CARPATHIAN REGION (1943–1946)

On the basis of unknown and little-known archival documents and materials the Ukrainian-Polish relations are traced. The basic confrontation causes, course and scope are analysed. It is proved that Ukrainian-Polish conflict in Galicia did not receive such a scale as in Volyn', while there has been a tendency to establish mutual understanding and joint anti-Bolshevik actions.

Key words: the OUN Carpatian region, Ukrainian liberation movement, Polish, relations.

Ref. 57.

Василий ИЛЬНИЦКИЙ,

кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории
Украины Дрогобычского государственного педагогического университета имени
Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) vilnickiy@gmail.com

ОТНОШЕНИЯ УКРАИНЦЕВ И ПОЛЯКОВ В КАРПАТСКОМ КРАЕ ОУН (1943–1946)

В статье на основе неизвестных и малоизвестных архивных документов и материалов прослеживаются украинско-польские отношения. Анализируются основные причины, ход и масштабы противостояния. Доказано, что украинско-польский конфликт в Галичине не набрал такого размаха, как на Волини, при этом имела место тенденция к налаживанию понимания и совместных антибольшевистских действий.

Ключевые слова: Карпатский край ОУН, украинское освободительное движение, поляки, отношения.

Лит. 57.

Постановка проблеми. Найбільш складним періодом у спільній історії українсько-го і польського народів є роки Другої світової війни, оскільки саме на той час припав пік українсько-польського протистояння. Однак було б неправильно стверджувати, що українсько-польський конфлікт почався у 1940–1950-і роки. Своїм корінням він сягає ще XVII–XVIII століть. Історія знає чимало великих і дрібних конфліктів, які виникали між українцями і поляками, однак у першій половині XX ст. вони досягли апогею.

Аналіз досліджень. За роки незалежності з'явилася ціла низка серйозних досліджень В. В'ятровича, В. Зиля, І. Ільюшина, Ю. Киричука, Р. Офіцинського, І. Пущука, В. Сергійчука, Ю. Шаповала, І. Шишкіна, присвячених вивченню українсько-польських стосунків [1; 2; 36–40; 46–49; 53–54]. Водночас у Польщі серед значного масиву праць відзначимо роботи Г. Мотики, Р. Торжецького [44; 57]. Однак узагальнююче дослідження, присвячене стосункам українців і поляків у Карпатському краї ОУН, відсутнє. Частково заповнити цю прогалину покликана дана праця.

Метою нашої розвідки є висвітлити стосунки, простежити основні причини, хід і наслідки конфлікту та спроби порозуміння українців і поляків у Карпатському краї в 1943–1946 рр.

Виклад основного матеріалу. У роки Другої світової війни проблема відновлення державності постала не тільки перед самостійницькими силами України, але й Польщі. Завдання були однакові, але умови реалізації мали певну специфіку. Причинами початку кровопролиття були: 1) прагнення польської сторони відновити Річ Посполиту у кордонах до вересня 1939 р. («status quo ante bellum»), а отже, включити західноукраїнські території; 2) закономірне прагнення українців до відродження власної державності в етнічних межах; 3) позиції двох імперіалістичних держав Німеччини і СРСР, які розігрували «українську» і «польську» карти, створивши умови для початку міжнаціонального конфлікту. Підштовхнули до загострення польсько-українських відносин у Галичині рейдуючі відділи радянських партизан. Суб'єктивною причиною був прихід до керівництва обома організаціями осіб, скептично налаштованих до співпраці польського і українського народів [3, 135]. Можна погодитись з думкою П. Мірчука, який щодо дій Берліна стверджував: «Галичину (східну – авт.) (...) прилучили до польського Генерал-Губернаторства для того, щоб так скріплювати польсько-українську ворожнечу і підсичуванням та виграванням польсько-українських конфліктів неутралізувати протинімецьку боротьбу обох поневолених народів» [43, 15].

У час німецької окупації, коли боротьба українців ставала щораз завзятішою, окупаційна влада почала використовувати українсько-польський конфлікт для підсилення взаємопоборювання двох народів. На офіційні посади для боротьби проти українців почали призначати поляків, які прагнули укріпитися в органах влади як для боротьби проти українців, так і для того, щоб після поразки Німеччини створити великопольську державу. Однією з найважливіших причин конфлікту була співпраця поляків з німецькою окупаційною владою та радянськими партизанами, а також загроза створення польської армії (цікаво, що поляки небезпідставно звинувачували українців в аналогічних «гріхах»). Останньою краплею, яка штовхнула українців до збройної боротьби з поляками, стало формування німецькою владою польської поліції замість української, яка перейшла в УПА.

Український визвольний рух завжди ставився прихильно до національних меншин, якщо останні його підтримували і не протидіяли прагненням українців до створення власної держави. Борючись за створення Української самостійної соборної держави, ОУН орієнтувалася на власні сили, водночас розуміючи, що здобути перемогу над біль-

шовизмом можна лише спільними діями всіх поневолених народів. Вже у рішеннях Другого великого збору ОУН (1941 р.) зазначалося таке: борючись за державність, вона «вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що заінтересовані у розвалі СРСР та у створенні ні від кого незалежної Української Суверенної Соборної Держави» [46, 15]. Щодо Польщі і поляків підкреслювалося: ОУН не змагає до захоплення польських земель, а протидіє акції тільки «тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель», а тому «ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською і польською націями» [46, 36, 37]. У програмних документах Другої конференції (квітень 1942 р.) декларувалося відстоювання ОУН концепції перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом «Свобода народам і людині», що може бути досягнуто шляхом створення широкого фронту боротьби поневолених народів [46, 62–63]. Подібні, але більш акцентовано висловлені ідеї, були закладені в постановках Третього надзвичайного великого збору ОУН (1943 р.) та Української головної визвольної ради (липень 1944 р.).

Ще одним підтвердженням небажання керівництва Проводу ОУН розпочинати військовий конфлікт з поляками є інструкція ч:2/44.5 від 28 серпня 1944 р. «Всім нищим та провідним клітинам до виконання», у якій наказувалося припинити бойові акції проти поляків, але «безпощадно» винищувати всіх польських агентів, як всіх інших, аналогічна позиція була щодо євреїв [51, 84]. В іншому оунівському документі «Політичні інструкції» говорилося: «(...) Тому доложити старань, щоб виказати полякам, що ми їх тепер не зачіпаємо. Бити, одначе, тих поляків, які стають на службу большевикам (міліція, сексоти), подаючи при тому до відома, що б'ємо їх не як поляків, а як большевицьких агентів» [51, 89].

З огляду на всі наслідки українсько-польського протистояння, ОУН ще з 1941 р. пропонувала полякам співпрацю. Однак польські політичні кола, побоюючись можливості створення Української Держави, такі пропозиції відхиляли. Беручи за основу концепцію спільного антибільшовицького блоку поневолених народів ОУН та УПА, робили все можливе для налагодження співпраці з поляками та припинення взаємного протистояння. З цією метою серед населення поширювалися листівки, звернення, інші матеріали, в яких закликалося до співпраці, бо від цього конфлікту вигравав лише більшовизм. У надрукованій грудневій листівці 1943 р. лунав заклик до поляків ставати у спільний фронт боротьби поневолених народів: «Поляки! (...) Боремось ми не за імперіялізм, а проти його, за створення національних держав всіх народів на їх етнографічних територіях. (...) однак при добрій згоді і взаємному порозумінні завжди допоможемо польському народові в його боротьбі за незалежну Польщу на етнографічній території» [19, 93–93 зв.].

У зверненні до поляків «Зірвання польсько-совітських дипломатичних взаємин та їх мотиви» стверджувалося, що і СРСР, і західні держави вважать Польщу розмінною монетою у великій геополітичній грі. При цьому оунівці пропонували єдиний вихід – створення спільного фронту боротьби всіх поневолених народів за здобуття незалежності від світових імперіалістів [52, 153–154 зв.]. Доцільно відзначити, що у цих зверненнях відсутні будь-які прояви шовіністичного, ворожого чи просто недоброзичливого ставлення до поляків як нації, а певні польські та українські елементи, які сіяли вороженечу, не ототожнювалися з обома народами.

Натомість польська сторона від початку Другої світової не була налаштована на рівноправний діалог з українцями. На початковому етапі війни Польський еміграцій-

ний уряд намагався налагодити контакти з українським національним рухом, бо ж цього вимагала логіка подій. Але мета, яку відстоювали поляки, була неприйнятною для більшості українців. Уряд В. Сікорського перебував на позиції неподільності польської території, постійно наголошуючи на тому, що територія Західної України є польськими володіннями. Представники польських еміграційних політичних кіл неодноразово намагалися переконати західних союзників в необхідності збереження неподільності Польщі. Тому 20 березня 1943 р. польський еміграційний уряд ухвалив тези з української проблеми, які обіцяли українцям культурну автономію, певні економічні перетворення, гарантії прав та свобод, але нічого не говорили про визнання права українців створення на західноукраїнських землях своєї держави. Аналогічною була і позиція польського підпілля в Західній Україні. Воно розглядало український визвольний рух як антипольську акцію, а тому українських націоналістів трактувало як ворогів. Керівництво АК розглядало продовження українсько-польських переговорів як тактичний маневр для нейтралізації українського визвольного руху. Один з керівників польського підпілля полковник В. Філіпковський вказував, що підтримування розмов з українцями має на меті «розвалити ОУН-УПА зсередини» [57, 257]. Крім цього поляки вдавалися і до попереджувальних погроз. У «Відозві до українського народу» (30 липня 1943 р.) польська Крайова репрезентація політична докоряла українцям співпрацею з німцями і погрожувала покарати повстанців, щойно буде відновлено Польську державу [55, 297–298]. У той час, коли Провід ОУН засуджував факти взаємних масових убивств, польські листівки, звернені до українців, твердили: «Пам'ятайте, що злочинна діяльність доведе Ваш народ до трибуналу, в якому суддями будемо ми, поляки (...) Ми настільки сильні, щоб за кожен злочин помститися трикратно» [42, 362].

Своєрідні перестороги до командирів і воїнів польського війська постійно адресувало українське підпілля: «Засуджуємо Ваші грабежі українського населення, на які Вас штовхнув Червоний Кремель з метою розпалення ворожнечі між українським і польським населення. Ми вважаємо Вас як зривників співробітництва двох народів, як ворогів польсько-українського протибільшовицького фронту визвольної боротьби. Ми знаємо, що між Вами не всі грабіжники, тому будемо приміняти покарання тільки до грабіжників. Невинне польське населення при цьому зачіпатися не буде, тому що воно також ненавидить Вас, грабіжників, носіїв роздору, як ненавидить і бореться з більшовицькими окупантами» [6, 54].

Саме через масове співробітництво поляків із більшовиками українські націоналісти попереджали і наполягали на виселенні поляків на територію Польщі. В одному з таких звернень писалося: «З огляду на те, що польське населення і уряд співпрацюють з більшовиками та всякими способами нищать або допомагають у знищенні українського народу на його власній землі, тому наказує до п'яти днів спустити українські землі враз із родиною та вибратись на коренні польські землі. Якщо не виконаєте цього наказу, будете знищені з сім'єю, а майно зістане спалено» [7, 6].

У лютому 1944 р. переговори між українським і польським підпіллям поновилися, однак згодом виявилось, що поляки використовували їх для нейтралізації українців на час проведення операції «Буря». Наступні перемовини між представниками Польського еміграційного уряду та Української головної визвольної ради у Римі закінчилися безрезультатно. Незважаючи на це, у подальшому приклади спільних українсько-польських дій були.

У листопаді-грудні 1944 р. переговори відновилися та періодично продовжувалися протягом 1945 р. і першої половини 1946 р. Робота українських націоналістів по

налагодженні польсько-українського порозуміння давала певні результати. Зокрема, 11 липня 1945 р. відбулися переговори, на яких були присутні офіційні представники як з польської, так і з української сторони. Під час зустрічі вдалося дійти згоди про спільні антибільшовицькі дії [41, 543]. Налагодження українсько-польського порозуміння у підсумкових документах констатували самі чекісти, підкреслюючи, що наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. у своїй антирадянській діяльності польське підпілля робило кроки до координації своїх дій з ОУН і УПА та іншими антирадянськими формаціями в західних областях УРСР і за кордоном [10, 4]. Організаційний референт Проводу ОУН Роман Кравчук-«Максим» у листі (літо 1945 р.) до Я. Мельника писав: «У звітах про поляків повідомляти дуже детально всі дані про протибільшовицькі угруповання, про дії революційних елементів (АК). Звертаю увагу, що на території починають з'являтися польські збройні відділи, які шукають з нами контакт, хочуть, щоб їм дали місце розташування і продукти харчування. Дуже правдоподібно, що це може бути провокація» [25, 220–222].

Необхідність порозуміння усвідомлювали поляки і українці, які проживали у Карпатському краї. Про елементи співпраці ми довідуємося із «Протоколу з розмови з поляками в Станиславівщині з 6.07.45» за підписом провідника Карпатського крайового проводу Ярослава Мельника-«Роберта», в якому зазначалося, що розмова мала вступно-інформативний характер і ґрунтувалася виключно на постановах конференцій та останніх інструкціях. «Роберт» у розмові з делегацією наголошував на втраті поляків і українців від взаємного протистояння, яке засуджували та визнавали як деструктив. У роботі конференції українська сторона порушила питання репресій щодо українців на Закерзонні, на що поляки погодилися припинити терористичні акції. На цій зустрічі піднімалося питання про необхідність підпорядкування і спільні дії АК із УПА, що мало стати предметом обговорення центральних органів. Порушували питання ліквідації вилученого елементу, без огляду на національне походження, на що поляки цілком погодилися [17, 70]. У 1946 р. лікарем Дрогобицького надрайонного проводу ОУН був поляк (Болеслав) на псевдо «Чорний» родом із Самбірщини [11, 39].

Повстанці також відзначали зміну позиції самих поляків щодо українців у Карпатському краї. Так, у звіті за липень 1945 р. із Калущини повстанці писали, що «Польське населення на загал ставиться з резервою до большевиків, із нашим населенням співчуває (коли, наприклад, большевики вивозять родини в Сибір), помічено також кілька випадків співпраці з нами – приймають на квартири підпільників. У звітному місяці не занотовано також жодного випадку поганої поведінки польських стрибків по відношенні до українського населення» [22, 35]. Інший звітний документ (серпень 1945 р.) відзначав, що «Польське населення майже все виїхало на захід (...) Відношення поляків до українців є прихильне, вони говорять, що українці ведуть добре свою політику і хотіли б разом з нами бити большевиків. Всі поляки ворожо ставляться до большевиків, чого доказом є збройні виступи проти них» [22, 71]. «Поляки живуть у великих містах (...) До більшовиків відносяться ворожо, але не так організовані, щоб могли їм робити спротив. Є випадки поширення листівок, в яких як приклад спротиву колективізації приводяться українські селяни» [18, 19]. Збройне українсько-польське протистояння розпочалося в Галичині під впливом подій на Волині в 1943 р.

Українсько-польське протистояння відбувалося як на військово-організаційному (між українським націоналістичним і польським підпіллям), так і побутовому рівнях (між українським і польським населенням, передовсім сільським). Участь у ньому брали також ті українці та поляки, які з різних міркувань подалися на службу до німецької

влади (українська та польська поліції). Звісно, нацисти, намагаючись грати на українсько-польських суперечностях, проти українців застосовували польських шуцманів, а проти поляків – українську «чорну» поліцію. Підпілля давало таку характеристику полякам: «(...) Німці знайшли собі вірного союзника і помічника у своїй злочинній роботі на Україні в обличчі польської імперіалістичної верхівки, поляки, граючи на двох стільцях, ще з 1942 р. співробітничали з більшовицькими бандами, вказували їм, хто, що, коли, де, як, видаючи у руки більшовикам суспільний актив» [13, 160–161]. Підпільники подавали особливо багато прикладів співпраці поляків із німецькою та радянською адміністраціями, яка, в основному, полягала у видачі свідомих українців [17, 186–188; 20, 159; 21, 81]. Уже у 1943 р. звіти УНС підкреслювали вислугування поляків перед німцями та їх допомогу в арештуванні українців [23, 19]. Зокрема, 13 квітня 1944 р. у с. Мшанець прибули 17 поляків та 15 німців. Польська поліція жорстоко знущалася над населенням – кількох вбили, інших тяжко побили [17, 108]. У травні 1944 р. на Жидачівщині була проведена спровокована поляками (так стверджують документи УПА) пацифікаційна акція із залученням 3-тисячного відділу калмиків. Протягом акції в селі Боянівка заарештували 140 і вбили 2 особи, згвалтували 40 жінок; в с. Дубравці цього ж району заарештували 85, вбили 2, поранили 2 особи, згвалтували 60 жінок; в с. Мельничач заарештували 110, вбили 4 особи, згвалтували 40 жінок. Під час акції виявилось, що частина поляків переодягнулась у калмиків (їх виказали розмови польською мовою) [20, 195]. З іншого боку, конспіративну квартиру польського підпілля на вул. Бориславській у Дрогобичі (дім родини Гарчинських) за наказом німців захопила саме українська поліція (8 липня 1944 р.) [56, 261].

Інший документ – «Протокол у справі побиття начальника міліції в селі Корчин Сколівського району» – свідчить, що 2 серпня 1943 р. міліція села Корчин заарештувала двох поляків. Наступного дня приїхали угорські частини і декілька цивільних поляків. Вони заарештували начальника міліції Богдана Сайку і побили його та «всіх присутніх» прикладами. Під час акції карателі вривалися до хат і всіх, кого там знаходили, били і грабували. Як виявилось згодом, в угорські мундири переодягнулися місцеві поляки. Аналогічні випадки мали місце в Тухлі, Коростові, Славську [19, 204]. Такі дії лише підсилювали взаємну ворожнечу українців та поляків.

Польське підпілля у боротьбі з ОУН і УПА часто вдавалося до провокацій, які спричиняли антиукраїнські репресії німецькою окупаційною владою. Прикладом цього може слугувати напад польської боївки на склад зброї та амуніції, що знаходився на залізничній станції в Рихтичах. Цю операцію 25 травня 1944 р. провів «ціхоцемний» (так називали емісарів польського еміграційного уряду, надісланих для здійснення таємних місій) Яцек Пжетоцький-«Осет», який з 18 лютого мешкав у Дрогобичі під іменем Едварда Ліпінського. Перед проведенням цієї операції було здійснено відволікаючий маневр – вчинено напад на банк у Дрогобичі. Бажаючи відвернути від себе підозри та спрямувати дії нацистів проти українських націоналістів, аковці під час операції в Рихтичах розмовляли тільки українською мовою. При цьому було вбито Я. Пжетоцького, в якого знайшли українські документи. Тож німці жорстоко помстилися саме українцям – 27 травня у Дрогобичі стратили 20 українських заручників. До речі, оунівці, вважаючи, що операцію в Рихтичах провела невідома українська боївка, викрали тіло Я. Пжетоцького і з шаною поховали його за дрогобицькими «Бригідками» як українського повстанця [56, 256–260].

Командування АК організувало й індивідуальні каральні акції проти українських націоналістів [19, 192]. У Битькові (Надвірнянщина) перед приходом більшовиків поля-

ки зорганізували і озброїли відділ з 400 осіб, який проводив збройні напади на українські села. Після приходу і відновлення радянської влади відділ діяльності не припинив. Основна робота полягала у проведенні арештів свідомих українців, допитів і навіть розстрілів. У відповідь на це 14 квітня 1944 р. відділ УПА чисельністю 85 осіб здійснив каральну операцію на поляків у Битькові. В результаті бою загинуло 100 поляків та 40 більшовиків [17, 139].

Для захисту польських сіл від нападів оунівців поляками були створені боївки, які чинили збройний супротив при нападах на села і самі здійснювали напади на українські села, що викликало створення в українських селах так званих команд самооборони. У підпільному документі зазначалося: «Поляки на теренах безпосередньо близьких до фронту (Станіславщина) ще перед приходом більшовиків почали організовувати свої збройні відділи, які використовували до тероризування українського населення. Поляки ще не позбулися моцарствової дурійки і на ЗУЗ ідуть на співпрацю з кожним окупантом, лише щоби знищити українців» [19, 61].

Українські повстанці, звісно ж, не сиділи, склавши руки, і вчиняли протипольські «відплатні акції». На думку Р. Офіцинського, українська антипольська боротьба 1943 р. в Галичині не мала характеру масово організованої акції, а відбувалася у формі наскоків [47, 39–40]. Так, 13 квітня 1944 р. на с. Копанки Калуського повіту напав польський відділ чисельністю 100 осіб. Поляки почали складати награбоване майно на вози, водночас спалюючи будинки українських селян. У цей час підійшла боївка чисельністю 28 осіб, яка, роздівшись на дві частини, зробила засідку. Під час виїзду поляків із села їх з двох сторін почали обстрілювати, в результаті цього загинуло 80 поляків (частина втопилися у річці) [17, 233]. 2 квітня 1944 р. боївка Станіславського обласного проводу і відділ «Гайдамаків» чисельністю 50 осіб здійснив акцію на польську колонію Земьянок, під час якої ліквідував 40 поляків і спалив 52 господарства. Акцію було здійснено за напад польської боївки на 2 кур'єрів, які переходили лісом недалеко від цієї колонії. У 1945 р. у с. Рівне Перегінського р-ну було спалено у своїх будинках 10 осіб польської національності [14, 285]. 30 вересня 1944 р. на с. Ляцке-Шляхетні Тисменецького р-ну групою «Різуна» чисельністю близько 50 осіб був здійснений напад, в результаті якого було вбито 6 польських сімей (10 осіб) [4, 23]. Активно оунівські боївки знищували поляків, які співпрацювали із радянською владою. Українське підпілля також здійснювало окремі акти проти представників радянської адміністрації та тих, хто з нею співпрацював. Як наголошує Л. Шанковський, українські повстанці кожну терористичну акцію попереджували закликом до польського населення покинути українські землі й переселитися до Польщі [53, 561].

На жаль, на сьогодні немає точних даних про кількість загиблих поляків та українців загалом і в Карпатському краї зокрема. Л. Шанковський, щоправда, говорячи про Галичину в цілому, підрахував: у першій половині 1944 р. з ініціатив УПА й українського підпілля було проведено 201 «відплатну акцію» проти польського населення, у ході якої було вбито 5 100 поляків, знищено низку польських сіл та колоній [53, 562]. Польські ж історики (зокрема Г. Грицюк) стверджують, що до середини 1944 р. внаслідок бойових дій українських збройних формувань в Східній Галичині загинуло 9 490 осіб (відомі прізвища 2 902 осіб), з них 3 280 – на Львівщині, 3 825 – Тернопільщині, 2 385 – Станіславщині [45, 289]. Втрати польської сторони на Волині внаслідок українсько-польського протистояння також неоднозначні: В. Семашко, Є. Семашко наводять цифру 36 650; Г. Мотика – 40 000–60 000; Щ. Секерка, Г. Команський і К. Булчацький – 60 000; Г. Грицюк – 35 000–60 000; А. Щесняк – 15 000; С. Макарчук – 50 000; О. Лавер

– 20 000 [37, 142]. Кількість українців, які загинули в Галичині від рук польських боївків до липня 1944 р., Л. Шанковський наводить 521 особу [53, 556]. На думку І. Пущука, в українсько-польському конфлікті українців, убитих поляками (шуцманами та поляками з пляцувок, аківцями), 18 000, із Холмщиною, Підляшшям – до 21 000, поляків – від рук українців-упівців, кримінальних злочинців, які не мали відношення до УПА і ОУН, невідомих, які могли й не бути українцями, – 13 000 [48, 216]. На думку Г. Мотики, у 1943–1948 рр., тобто за весь період збройного польсько-українського конфлікту, загинуло 15 000–20 000 українців. Більшість із них становило цивільне населення, а також жінки і діти. З них 10 000–12 000 українців смерть спіткала на теренах теперішньої Польщі. Отже, на Волині та у Східній Галичині загинуло десь 3 000–8 000 українців [44, 54]. Безумовно, ці цифри є неповними і потребують подальших досліджень.

На 1943 рік українське націоналістичне і польське підпілля активно діяли у Карпатському краї, незважаючи на ефективну роботу СД і Сіпо та значний розмах німецьких репресій. На теренах західної України польське підпілля об'єднувалося у третій обшар Армії Крайової, до якого входили 3 округи (на чолі яких стояли коменданти із штабами) – Львів, Станіславів, Тернопіль. Відповідно округи поділялися на підокруги, інспекторати (штаб яких складався із коменданта, його заступника організаційного та інформаційного і двох виводів), які включали 2–3 обводи (на чолі стояв комендант, інколи виконував функції організаційного обводу, його заступник, інформаційний з двома виводами), райони (з населенням понад 10 000 осіб), що охоплювали великі міста. Якщо на території інспекторату обводу не було, то в інспекторат безпосередньо входили райони АК, що було в Самбірському інспектораті АК (криптонім «Дністер»), об'єднував три райони: Самбірський («Вольниця»), Дрогобицький («Бистриця»), Бориславський («Свица»). Штаб району очолював комендант району, організаційний і інформаційний району АК з двома виводами. До району входили три дільниці, в дільницю три платони, кожний батальйон складався із 2–3 дружин, а дружини розбивалися на 3–4 патрулі, до яких входили три члени АК. На чолі дільниці, батальйону і дружини стояв комендант [32, 34]. Адміністративно-територіальний поділ відповідав офіційному польському міжвоєнного періоду [38, 155; 47, 37]. На території західної України були створені відділи: фінансово-господарський, саперний, диверсійний, лижний, санітарний. Після відновлення радянської влади при районах АК були створені бойові групи на правах відділу, котрі мали проводити терористичні акти над радянсько-партійним активом і співробітниками НКВС і НКДБ. Паралельно з АК, за наказом Львівського округу (листопад 1944 р.), створили жіночу сітку АК, так зв. «Військова служба кубит», яка будувалася за тією ж структурою, що й чоловіча АК, та була допоміжною на випадок активних дій. Керівництво ВСК здійснювалося безпосередньо округою, до функцій входила організація санітарної служби, розвідка і зв'язок [32, 34зв.].

Організаційно-територіальна структура Львівського округу Армії Крайової була в основному визначена до кінця 1942 р., хоча і пізніше зазнавала певних змін. Округ охоплював східну частину Львівського воєводства (на схід від р. Сян) в його кордонах до 1939 р., але, крім того, до його складу було включено Стрийський повіт (до серпня 1943 р.) і дільницю на півночі Жидачівського повіту (м. Миколаїв) Станіславівського воєводства, а також Кам'янецький (Кам'янка Струмилова), Перемишлянський, Радехівський повіти, північні частини Бродівського (м. Броди) і Золочівського (м. Красне) повітів Тернопільського воєводства. Проте зі складу округу було вилучено на сході південну дільницю Бобрецького повіту (м. Ходорів), а на заході – окремі дільниці Ярославського, Ліського і Перемишльського повітів, а також увесь Добромільський повіт [38,

77]. Станіславівський округ АК здебільшого охоплював територію довоєнного Станіславівського воєводства, хоча його кордони протягом 1942–1943 рр. зазнавали певних змін. Навпаки, до квітня 1943 р. в межах Станіславівського округу АК знаходилося м. Ходорів, що лежало в Бобрєцькому повіті Львівського воєводства [38, 100].

Дрогобицький інспекторат АК (криптонім «Нафтярня») поділявся на три округи: Дрогобицьку (пізніше з неї виокремили ще й Бориславську округу), Самбірську і Турківську. Комендантом Південно-Західного інспекторату до червня 1944 р. був Владислав Мруз-«Віктор», який з 1940 р. жив у Дрогобичі під іменем Тадеуша Лутанського. 11 листопада 1943 р. він змушений був перейти на нелегальне становище, а з 30 червня 1940 р. став комендантом Станіславської підокруги. Опісля того місце коменданта Дрогобицького інспекторату АК займав або майор Ігнацій Войтановський-«Войтек», або поручник Тадеуш Міщук-«Лях», «Юхас» [56, 435]. Одну з командних посад (ймовірно був комендантом Дрогобицької округи в інспектораті АК-Дрогобич) займав Кароль Вілінський [56, 440]. На серпень 1943 р. Південно-Західний (дрогобицький) інспекторат АК нараховував 1200 підпільників, об'єднаних у 22 взводах (чотах). В останньому кварталі цього року їх кількість зросла до 1900 осіб [56, 435]. У 1944 р. у Дрогобицькій області діяли 2 самостійних інспекторати АК (Дрогобицький і Стрийський), які до серпня 1944 р. нараховували 3000 членів АК. Зокрема, як стверджує І. Ільюшин, у районі Бориславського нафтового басейну приблизно 300 бійців передала до АК Соціалістична організація бойова, яку створила Польська соціалістична партія. На Самбірщині до АК приєдналося близько 120 солдатів з військової організації Селянської партії – Батальйонів хлопських (БХ) [38, 75–76]. Крім того, у Карпатському краї ОУН діяв осередок підконтрольної АК організації «Кедив» (керівництво диверсіями) [38, 88]. БХ були утворені 1942 р. Першим комендантом IX округу, який включав до свого складу територію Львівського (східна частина), Тернопільського та Станіславівського воєводств, був Я. Шрам-«Гродзіцькі» відтак Цужитек-«Адасть» (осінь 1942 – березень 1943), далі Я. Новак-«Станіславські» [39, 165].

ГК АК призначила на посаду командувача майбутнім Львівським округом колишнього коменданта округу №4 – Станіславів, підполковника В. Смеречинського. У квітні 1942 р. було призначено майора Т. Войчеховського начальником штабу округу [38, 78]. До кінця 1943 р. були утворені всі районні осередки та укомплектовані командним складом усі інспекторати АК округу. Станіславівська округа («Кавон», «Карась») на той час скоротилася до неповного інспекторату Станіславів («Слоніна»), інспекторату Стрий («Гарнкі») і гірської частини інспекторату Коломия. У Станіславівській окрузі чисельність польських сил становила 65 взводів (3100 чоловік), 380 солдатів у семи партизанських загонах, 16 патрулів «Кедив» (80 бійців). Крім того, понад 1500 чоловік, так званих «косинерів» (озброєних косами), знаходилося в базах самооборони. Він також відзначав, що протягом квітня силами округу було здійснено 15 диверсій на комунікаційних лініях Станіславів-Львів і Стрий-Львів, внаслідок яких в сумі дійшло до 196-годинної перерви у залізничному русі [38, 226]. У підпільній організації у Львівському окрузі було задіяно близько 900 осіб, у Станіславівському – близько 200 осіб, у Тернопільському – менш ніж 50 осіб [40, 171].

Після вигнання німців із території польське підпілля продовжувало свою діяльність. Керівництво діяльністю АК по Львівській, Тернопільській, Станіславській і Дрогобицькій областях здійснював штаб Львівського обшара АК через підпорядковані йому: а) штаб Львівської округи АК, який дислокувався у м. Львів і охоплював Львівську і частково Дрогобицьку області; б) штаб Станіславської округи розміщувався у м. Львів

і охоплював Станіславську і частково Дрогобицькі області (з центром у Дрогобичі); в) штаб Тернопільської округи дислокувався у м. Тернопіль [10, 8, 45]. Станіславський округ поділявся на три інспекторати: Станіславів з районами Станіславів, Тлумач, Калущ і Долина; Ходорів з районами Ходорів, Жидачів і Рогатин; Коломия з районами Коломия, Городенка і Надвірна. У 1943 р. в складі округу з'явився ще один інспекторат – Стрий [38, 102]. Станом на 15 травня 1945 р. УНКДБ Дрогобицької області заарештували 964 поляки [29, 13].

Однак, як зауважує В. В'ятрович, ставка на співпрацю з СРСР виявилася хибною: землі Західної України ввійшли до складу СРСР, НКВС заарештувало деконспірованих вояків АК, а польському підпіллю було завдано такого удару, від якого воно вже ніколи не оправилося [2, 135]. Основними напрямками діяльності АК у Карпатському краї у 1944 – 1945 рр. були: організація активної боротьби на зрив евакуації польського населення у Польщу і мобілізації осіб призовного віку у польську армію, мобілізація кадрів, озброєння і направлення у відділи АК, створення т.зв. ліквідаційних груп і здійснення терористичних актів над представниками радянського військового командування і поляками – противниками емігрантського уряду, підготовка кадрів диверсантів для проведення диверсій на початку антирадянського повстання, військова розвідка і контррозвідка, підтримка радіозв'язку з емігрантським урядом, передача йому розвідувальної інформації, отримання вказівок, широка усна і друкована антирадянська пропаганда, направлена на: а) провокування конфлікту між Радянським союзом і Англією, Америкою; б) організація антирадянської боротьби інших народів; в) зрив всіх господарських заходів органів радянської влади на території західних областей України. Водночас польське підпілля у Львові налагодило випуск регулярних видань «Слово польське», «Витривами» і «Львівські відомості», які відображали пропаганди польського емігрантського уряду [7, 6; 8, 45; 10, 2–3, 10, 16, 18, 75; 32, 33–33зв.].

Репресивно-каральні органи у низці документів констатували, що польські підпілляники здійснювали диверсійно-терористичні акти проти представників радянської адміністрації і ЧА під виглядом українських націоналістів, конспіруючи свої кадри для організаційного виступу проти радянської влади. До речі, про це говорить у протоколі допиту комендант Львівського обшара АК Ф. Янсон: «(...) У Варшаві я отримав також спеціальні вказівки про те, що терористичні акти проти бійців і офіцерів Червоної армії, а також представників радянської влади необхідно було здійснювати з особливою обережністю, перекидаючи вину за ці вбивства на українських націоналістів» [10, 5].

Чекісти визнавали, що керівництво АК намагалося максимальну кількість своїх членів ввести у винищувальні батальйони, а тим самим припинити їхній призив у Польську армію, а також створити умови для накопичення зброї. Для того, щоб ухилитися від призову у армію, польські націоналісти також вводили призивний елемент у радянські підприємства і установи, де вони отримували відповідну індульгенцію, а в крайніх випадках призовників переводили на нелегальне становище [10, 5].

Особливу увагу АК приділяла терористичним актам над поляками, які співпрацювали із радянською владою. Так, протягом травня-червня 1945 р. були вбиті професори Львівського політехнічного університету Білінський і Ленграуер, референт польського комітету по евакуації Сенькевич і співробітник райвоенкомату Конечну (агент НКВС) [10, 11]. Радянські репресивно-каральні органи тільки за червень-серпень 1945 р. по м. Львів заарештували 13 членів ліквідаційних груп АК, які брали участь у здійсненні терористичних актів [10, 12].

Окрім цього, керівництво АК з Польщі у західні області УРСР відправляло групи і окремих активних учасників АК з числа раніше евакуйованих, які у Польщі пройшли спеціальну підготовку, для здійснення терористичних актів і виконання окремих доручень по зв'язку, пропаганді і т.д. [15, 98–98зв.]. Букачівським РВ МВС Станіславської області була затримана Броніслава Камінська (полька), яка була членом ОУН і по с. Колоколин здійснювала збір продуктів харчування для відділів УПА. Крім цього, Чернолицьким РВ МВС Станіславської області був заарештований активний учасник ОУН поляк Василь Гломбицький-«Шум» [8, 31].

Чекісти констатували особливу активність польських організацій у період виборів, а особливо у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській областях. При цьому поляки діяли навіть спільно з українськими націоналістами [8, 46]. Під час виборів до ВР СРСР у лютому 1946 р. польське підпілля у м. Львові проводило антивиборчі акції, поширювало листівки, чутки, намагалося у день виборів вписати до бюлетенів своїх кандидатів [8, 5, 46–47].

Органи НКВС приділяли особливу увагу боротьбі з польським підпіллям. Дослідник українсько-польського протистояння І. Ільюшин вважає, що в складі Львівського округу залишилося лише 25% осіб, які вели підпільну діяльність за часів радянської окупації Західної України, у Станіславському окрузі – близько 40% [39, 155]. Спецоргани вели активну агентурно-оперативну роботу по боротьбі з польським підпіллям. Так, у грудні 1944 р. лише у м. Бориславі викрили 4 польських військових організації АК (загалом до 2 500 осіб) [27, 58]. Спецоргани володіли інформацією, що у м. Стрий діяла АК чисельністю 900 осіб. Причому, наприкінці травня 1944 р. вночі в районі с. Корчунок Стрийського р-ну для озброєння членів організації з англійського літака був викинутий вантаж вагою три тони, у якому містилися автомати, пістолети, боеприпаси і обмундирування. У червні 1944 р. 4 літаки скинули біля с. Холопи забезпечення для АК і польських партизан. Кожний літак скидував по 3 – 4 кулемети, 40 – 60 автоматів, близько 100 патронів. 500 – 600 кг вибухівки, патрони тощо. Уже пізніше частина зброї була вилучена працівниками «Смершу» [28, 78–79; 1, 7–7зв.]. У лютому 1945 р. на основі агентурно-слідчих матеріалів у м. Надвірна викрита польська організація АК (входило 16 осіб), очолювана Генріхом Костюшкою. У м. Надвірна існувало 12 шестірок [12, 87–89]. У той час на організацію АК м. Долина завели справу «Агресори» (керівник Генріх Смолук, священик місцевого костелу), до якої входило 16 осіб [12, 90–91]. Після проведення арештів вилучили 3 пістолети, 1 автомат, 1 гранату, 4 запали, 3 магазини до автоматів, 4 радіоприймачі, 1 друкарську машинку, 1 фотоапарат [12, 91]. На квартирі ксьондза проводилися збори організації. Загалом у лютому 1945 р. було заарештовано 164 поляки [12, 92].

У період з жовтня 1944 по січень 1945 р. у м. Дрогобичі була викрита і ліквідована молодіжна польська націоналістична організація «Орлента», по якій заарештовано 16 осіб, у тому числі керівник «Орлента» – Милян і члени штабу цієї організації – Шандровський і Сомакевич. Під час ліквідації цієї організації вилучені антирадянські листівки, друкарська машинка, радіоприймач і 3 гвинтівки [29, 12–13].

У той час по цілому Карпатському краї активно діяли польські підпільні організації антиукраїнського спрямування. За протоколом зізнання (проведеного СБ ОУН) члена польської націоналістичної організації Тадеуша Скібінського від 26 квітня 1944 р. дізнаємося, що для протистояння українцям у Бориславі та на прилеглих теренах була створена польська націоналістична організація «Польська організація Підземна». Головна мета її діяльності – підкріплення терену задля того, щоб у відповідний момент за-

хопити дану територію і добитися її входження до складу Польщі. До організації належали люди, які пройшли військову службу у польській армії, та невійськові, але вишколені особи. На терені Борислава вона нараховувала 5 000 членів, включно з жінками, з них – військових близько 2 000, військово вишколених – 1 500, решта – невійськовий та санітарний персонал. У складі «Польської організації Підземної» діяла боївка, яка у січні 1944 р. в с. Грималові Бродівського району Львівської області вбила 3-х українців. Це свідчить про розгалуженість дій цієї організації. Крім того, вона вела внутрішню і зовнішню пропаганду [19, 53–56]. Вже за перший квартал 1945 р. розгромили керівництво Самбірського, Золочівського, Стрийського інспекторатів і ряд низових штабів організацій АК [8, 3].

Протягом 1945 р. репресивно-каральні органи вели активну роботу по боротьбі з польським підпіллям. Так, по всіх західних областях заарештували 4 188 осіб (у Волинській області – 64 особи, Рівненській – 43, Тернопільській – 321, Станіславській – 491, Львівській – 2 678, Дрогобицькій – 591) [10, 60]. У тому числі: 1831 фольксдойчів і рейхсдоч, 803 учасників АК, 231 зрадників батьківщині, 159 дезертирів, які ухилилися від служби в армії, 140 німецьких посібників, 111 поліцейських, 107 польських націоналістів, 34 порушники кордону, 33 співробітники гестапо, 749 іншого антирадянського елемента. Водночас у 1945 р. були викриті та ліквідовані: Штаб Львівського обшару АК на чолі з комендантом Феліксом Янсоном-«Карменом»; Штаб Станіславського округу АК-ВІН на чолі з комендантом округи Владиславом Германом-«Глобусом» [10, 61]; Едвард Савицький-«Дуб», «Сова» (1893 р.н.), референт відділу пропаганди штабу округи; Едвард Кенсек-«Бронек» (1912 р.н.), шеф інформаційно-розвідувального відділу штабу округи [10, 44]. У серпні 1945 р. були заарештовані: комендант Львівської міської дільниці АК – «Південь» Прас-«Кулеш», комендант дільниці «Схід» М. Т. Чайковський-«Томаш», начальник обліку розвідки і контррозвідки Львівського обшара АК Дикдало-«Кароль» тощо [10, 13]; Львівська делегатура «Жонда» на чолі з Казимиром Журавським-«Августином»; Львівська міська дільниця АК Схід на чолі з комендантом М. Т. Чайковським-«Томашем»; Львівська міська дільниця АК Південь на чолі з комендантом К. А. Прасом; Львівська дільниця АК другого району на чолі з Ю. І. Жепецьким-«Круком»; Самбірський інспекторат АК на чолі з заступником коменданта Ю.Ю. Бінасевичем-«Леоном»; Дрогобицький обвод АК на чолі з комендантом обводу АК Л. М. Дигань-«Ясен»; Бориславський обвод АК на чолі з комендантом обводу Т. Є. Охендушком-«Здиславом»; Станіславське воєводство делегатури «Жонда» на чолі з воєводою Ю. В. Зралкл-«Правдец»; Станіславський інспекторат АК на чолі з заступником коменданта Т. І. Банковським-«Оршею» [10, 8, 43, 46, 62].

Водночас при арештах польського підпілля було вилучено: 1 міномет, 2 гранатомети, 36 кулеметів, 38 автоматів, 308 гвинтівок, 51 пістолет, 255 гранат, 23 547 патронів, 15 300 підривних комплектів, 122 міни, 2 325 детонаторів, 4 100 м. бікфордого шнура, 786 кг. підривних речовин, 3 радіостанції, 58 радіоприймачів, 2 типографії, 7 друкарських машин, 5 стеклографів, 26 фотоапаратів, 7 телефонних апаратів (з-поміж цього у Дрогобицькій області – 2 гранатомети, 6 кулеметів, 12 автоматів, 13 гвинтівок, 18 пістолет, 47 гранат, 3 520 патронів, 300 комплектів для підривання, 122 міни, 2 325 детонаторів, 4 100 м. бікфордого шнура, 780 кг. підривних речовин, 4 радіоприймачі; у Станіславській – 1 міномет, 14 кулеметів, 5 автоматів, 161 гвинтівок, 1 пістолет, 5 гранат, 5 880 патронів, 1 друкарська машинка) [10, 63–64]. Після січня 1945 р. польське підпілля зазнало особливо важких втрат, що змусило його перелаштувати свою роботу на діяльність трійками і п'ятірками, а зв'язок між звенами організувався за допомогою

конспіративної служби. Так, загалом польське підпілля мало досить серйозне військове забезпечення. У 1 півріччі 1946 р. по Західних областях УРСР було вилучено 5 кулеметів, 6 автоматів, 31 гвинтівку, 11 обрізів, 17 пістолетів, 200 мін різних систем, 327 гранат, 3 828 патронів, 8 ракетних патронів, 1 двохствольну рушницю, 250 кг. динаміту, 5 дисків до автоматів. З цього масиву у Дрогобицькій області вилучили 3 гвинтівки і 4 пістолети, а в Станіславській лише один пістолет. Найпотужніший арсенал вилучили у Львівській області: 4 кулемети, 3 автомати, 3 гвинтівки, 6 пістолетів, 200 різноманітних мін, 315 гранат, 2 329 патронів, 250 кг. динаміту, 5 дисків до автоматів. В інших областях Карпатського краю взагалі нічого не вилучили. Чекісти пишуть, що все вилучене передавалося на склади, а міни, гранати і динаміт підривалися на місці виявлення у зв'язку із сильним окисленням [8, 33].

Для боротьби із польським підпіллям у відділах ББ НКВД були створенні спеціальні відділення. Спецоргани мали значні результати у ліквідації польського підпілля. Проводячи ліквідацію польського підпілля у Дрогобицькій області (станом на 19 травня 1945 р.), було заарештовано 449 осіб, серед них 282 члени АК, у яких вилучили 4 ручних кулемети, 16 автоматів, 41 гвинтівку, 15 пістолетів, 2 обрізи, 5 кулеметних стволів, 26 мисливських рушниць, 78 гранат, 9 протитанкових гранат, 64 кг тола, 4,2 кг динаміту, 324 детонаторів, 9 шашок, 1600 м детонаторного шнура, 2 м бікфордового шнура, 38 мін, 450 капсул, 40 запалів, 8 протитанкових пляшок, 4610 патронів тощо [30, 31–31зв.]. Звичайно, що така активність спецорганів паралізувала саму роботу АК і призвела до того, що члени почали масово втікати за кордон. Поляки втратили надію на можливість підняття повстання і приєднання Західної України до Польщі. Саме тому почали масово записуватися на евакуацію [10, 9].

Польська проблема для радянської влади була досить значною, оскільки для викриття пробілів в агентурно-оперативній роботі по польському підпіллі у відділах ББ НКВС Дрогобицької, Львівської, Станіславської і Тернопільської областей у серпні-вересні була організована перевірка стану роботи [10, 14]. 28–29 вересня 1945 р. у м. Львові відбувся семінар-нарада із начальниками і заступниками начальників 2-х відділень відділів ББ УНКВС західних областей УРСР, на якій заслухали доповіді про підсумки агентурно-оперативної роботи відділів ББ і периферійних органів УНКВС по викритті польських підпільних формувань за три квартали 1945 р., і після обговорення допущених недоопрацювань в роботі дали вказівки про заходи для їхнього усунення; учасникам прочитали лекції про методи і форми антирадянської діяльності, історичні початки і організаційну структуру польських збройних формувань [10, 16].

Загалом польське населення відносилось до радянської влади вороже і йти на відверту співпрацю проти АК не хотіло. Спецорганам доводилося вербувати тих, на кого була серйозна компроментуюча інформація. Насадження агентурних сіток відбувалося по населених пунктах, де була висока концентрація польського населення [10, 18–19]. З цією метою МВС у першому півріччі 1946 р. проводило насадження цільової агентурно-інформативної сітки із охопленням всіх населених пунктів, де концентрувалося польське населення і відмовлялося від виїзду до Польщі, ретельно вивчали матеріали агентурних справ, справ-формулярів, важливіших первинних агентурних і слідчих документів з метою термінової реалізації тих, які мали оперативний інтерес, «якісна» агентурна розробка легалізованих членів АК для недопущення можливого переходу назад у підпілля, докорінне поліпшення слідства над заарештованими у справах членів АК з метою виходу на організаційні зв'язки [8, 7]. Спецоргани констатували, що доводилося важко, оскільки як тільки вербували, ті одразу виїжджали у Польщу (за 1 пів-

річчя 1946 р. по Західних областях 218 осіб) [8, 8]. Попри те, мала місце тенденція до збільшення чисельності агентурно-інформативного апарату. Так, станом на 1 січня 1945 р. у Західних областях УРСР на обліку перебувало 40 агентів і 173 інформатори, а вже 1 січня 1946 р. – відповідно 72 агенти і 326 інформаторів [10, 20–21]. Серед них у Дрогобицькій області – 50 (11 агентів, 39 інформаторів), у Станіславській – 45 (18 агентів, 27 інформаторів), Чернівецькій – 20 (20 інформаторів). На 1 липня у Західних областях залишилося 299 (60 агентів, 239 інформаторів). Серед них у Дрогобицькій області – 54 (7 агентів, 47 інформаторів), Станіславській – 35 (10 агентів, 25 інформаторів), Чернівецькій – 24 (24 інформатори) [8, 9].

Результати роботи органів УНКВС по агентурних розробках: всього на 1 січня 1945 р. перебувало 3 справи на 258 осіб; протягом 1945 р. заведено 24 справи на 609 учасників; з них повністю і частково реалізовані 14 справ на 283 учасники; передні органам НКДБ і закриті 7 справ на 44 особи; на 1 січня 1946 р. у органах НКВС перебувало 12 агентурних справ, по яких проходило 340 учасників; Дрогобицька – на 1 січня 1945 р. перебувало 2/178; протягом 1945 р. заведено 8/165; з них повністю і частково реалізовані 7/243; передні органам НКДБ і закриті 2/16; на 1 січня 1946 р. перебувало 3/84; Станіславська – на 1 січня 1945 р. перебувало –; протягом 1945 р. заведено 2/10; з них повністю і частково реалізовані 1/4; передні органам НКДБ і закриті 1/6; на 1 січня 1946 р. перебувало – [10, 28]. На польських підпільників, які діяли у Бориславі, була заведена агентурна справа «Ізверги» (15 осіб), «Шахтинці» (8 осіб), «Радисти» (6 осіб), «Підпалювачі» (14 осіб) [33, 144–149]. Пізніше Дрогобицьке НКДБ завів агентурні справи «Хамелеони», «Борсуки», «Сейм», «Дволикі», «Підпільники» (польське підпілля у м. Борислав) [8, 65; 10, 32; 29, 13]. Наприкінці жовтня 1944 р. за даними агентів «Сокіл» і «Сокович» відділом ББ УНКВС Дрогобицької області заведена агентурна справа «Сікорівці» для розробки Дрогобицького обвода АК у складі 47 осіб. Протягом грудня 1944 р. і січня 1945 р. було заарештовано 39 учасників АК, інші 8 перейшли на нелегальне становище. У березні 1945 р. до розробки була залучена агент «Іванова», за даними якої з березня по серпень додатково було виявлено і заарештовано 35 членів АК. При цьому було розгромлено керівництво Самбірського інспекторату Дрогобицького і Бориславського обводів АК [10, 32]. У 1 півріччі по Дрогобицькій області з 21 об'єкта розробки агентурної справи «Великани» і їх зв'язків 19 виїхало у Польщу, 2 заарештовано. Із 75 об'єктів агентурної справи «Сікорівці» 22 виїхало в Польщу, 50 заарештували, 3 призвали до Війська польського [8, 3]. Саме через це були припинені агентурні справи в УМВС Дрогобицької області: «Свої», «Шляхтичі», «Колос», «Грабінники», «Наклепники» [8, 4; 10, 9]. Справа «Шляхта» (проходило 14 осіб) заведена у лютому 1945 р. на основі агентурно-слідчих матеріалів, які свідчили про те, що на території Богородчанського, Чернолицького і Обертинського районів Станіславської області існувала польська антирадянська організація АК. Очолював її Станіслав Вавро-«Бриліант», який працював органістом польського костелу у м. Городенка [12, 85]. 5 червня 1945 р. ВББ УМВС Станіславської області була заведена справа на групу поляків (5 червня 1946 р. справа закрита), які працювали на поштампі м. Станіслав і вели антирадянські розмови, готувалися до боротьби за відновлення Польщі у кордонах 1939 р. У розробку були взяті 4 працівники, серед них начальник відділу доставки пошти Станіславського поштампу Михайло Іванович Павлюк (1900 р.н., с. Мартинів Рогатинського р-ну, поляк). На цю групу чекісти отримували дані від двох агентів, проте ці дані не підтверджували інші інформатори, тому ця група була з обліку знята [8, 87–88]. За перше півріччя 1946 р. органи МВС Західних областей УРСР заарештували 61 учасника АК та

інших осіб із числа осіб польської національності (6 Станіславській, 16 Дрогобицькій, 0 Чернівецькій) [8, 22].

У районі м. Коломия проживало понад 1000 поляків. У період німецької окупації і після звільнення м. Коломиї від німців діяла окружна (воєводська) польська націоналістична організація ПСЦ-ДР-Делегатура Жонду і Коломийський окружний і районний інспекторати польської націоналістичної організації АК [5, 221–222].

Після того, як у Польщі був встановлений прорадянський уряд, відбулася Постдамська конференція, підпілля АК у Західній Україні втратило свої позиції. У вересні-жовтні керівництво Львівського обшара змушене дозволити основній масі поляків реєстрацію та евакуацію у Польщу. Водночас керівникам низових ланок АК дали вказівки зброю радянській владі не здавати, закопувати в землю, а схеми криївок передавати керівництву, на території Західних областей залишити широко розгалужену сітку нерозшифрованих членів АК із завданням розвідувального характеру, після прибуття у Польщу із державно-політичними органами не співпрацювати, підтримувати зв'язок тільки між собою [10, 14, 18].

Під час формування підпільних організацій керівництво польського підпілля комплектувало їх перевіреними нерозшифрованими членами з розрахунку на те, що у випадку арештів керівництва ці організації в умовах суворої конспірації продовжуватимуть підготовку збройного виступу проти радянської влади. Комендант Львівського обшара АК Ф. Янсон зазначав, що тільки за період з жовтня 1944 по лютий 1945 р. по території Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської областей у новостворене підпілля влилося близько 7000 членів [10, 6, 47, 75].

Відомостей про підпільні групи АК у Станіславській і Чернівецькій областях у 1946 р. відсутні. Натомість має інформацію про такі групи першому півріччі 1946 р. у Львівській і Дрогобицькій областях [8, 67–70, 73–74, 95–97, 107–111, 115–116]. Виконуючи домовленості з Польським комітетом національного визволення (угода між головою Раднаркому УРСР М. Хрущовим та головою ПКНВ Е.Осубкою-Моравським у Любліні від 9 вересня 1944 р.), радянський уряд намагався позбутися польської проблеми за рахунок депортацій польського населення з українських і білоруських теренів до Польщі [49, 12, 52–53, 72, 110]. Вище згадана угода підкреслювала добровільність переселення, хоч думки людей ніхто не питав. Потрібно зазначити, що у процесі переселення радянська адміністрація ставила мету виселити якомога більше поляків із УРСР. Депортованих не забезпечували належною кількістю транспорту, елементарними побутовими умовами, вони змушені були очікувати тижнями на збірних пунктах, а після прибуття зіткнутися із проблемою відсутності житла, роботи. Значна кількість полишених будинків була у незадовільному стані, їхнє відновлення лягало на плечі прибулих, тобто про рівноцінність обміну залишених на попередній території речей мови не велося. Для організації евакуації створювався спеціальний апарат у складі 18 районних уповноважених, три з яких перебували у Дрогобичі, Стрию та Самборі, Станіславі, Ходорові. У квітні 1945 р. створили ще один пункт районного уповноваженого у Чернівцях. Штат 19 представництв нараховував 380 працівників [49, 12]. Зокрема, у Дрогобичі функції уповноваженого виконував майор держбезпеки В. Д. Матерновський з Житомира, Станіславі – майор М. Я. Шатохин з Києва, Стрию – капітан П. В. Кокарев зі Сталіно, Самборі – ст.лейтенант П. І. Кузьменко з Кіровограда, Ходорові – капітан Я. І. Жигалкин з Ворошиловграда [49, 52–53]. Серйозні порушення урядових настанов щодо організації евакуації поляків були допущені місцевими владними органами в Станіславській області. 16 листопада 1944 р. тут почало діяти Станіславське районне представництво,

яке очолив направлений в область ЦК КП(б)У П. В. Пасічний. Евакуацію поляків зі Станіславщини розпочали 20 грудня 1944 р. і проводили залізничним транспортом [35, 4]. Робітників дефіцитних професій – нафтовиків, працівників залізничного транспорту, інженерів і техніків Калуського калійного комбінату, механічних майстерень, лісозаводів – з метою використання у виробничих цілях вивозили в останню чергу, а учителів після закінчення навчального року [34, 24].

Турбувало радянську адміністрацію те, що об'єкти нафтових заводів і нафтопромислів на території Дрогобицької області охороняли переважно особи польської національності. Враховучи, що переважна більшість (до 70 %) поляків, які перебували в охороні, зареєструвалася на виїзд у Польщу, створилося загрозливе становище з охороною об'єктів нафтової промисловості. У зв'язку з цим для комплектування воєнізованої охорони нафтооб'єктів Дрогобицької області відповідним рішенням було виділено 1200 осіб військовозобов'язаних, із них 700 осіб з пересильного пункту м. Дрогобича і 500 осіб з пересильного пункту м. Станіслава [30, 31–31зв.].

Крім радянських уповноважених, подібних функціонерів надіслав ПКНВ. Щоправда, окремі уповноважені поляки у Карпатському краї, на думку партійного керівництва, не зовсім добросовісно виконували свою роботу, часто гальмуючи організацію евакуації [49, 79–80]. І навіть більше. У Боринському районі голова райвиконкому і районний прокурор вважали евакуацію антидержавною діяльністю [36, 6].

До польсько-радянської міжурядової угоди про переселення місцеві поляки поставилися неоднозначно, однак здебільшого не хотіли покидати землю, яка стала для них батьківщиною. Так, один лісник з Дрогобича Зігмунд Хмура зазначив: «(...) Нікуди з Дрогобича не поїду, не думаю виїжджати і в Польщу. Тут працюю давно, мені буде непогано» [49, 55, 56]. Працівник нафтопереробного заводу № 1 Пронів Єліонора Миколаївна говорила: «(...) я в Польщу виїжджати не буду тому, що тут буде Польща, так що виїхавши, треба буде повертатися назад. Радянська влада зараз гонить поляків на Захід. Прийде такий час, що поляки їх будуть гнати на Схід» [26, 74]. Були й такі, що хотіли виїхати до Польщі. Зокрема, директор школи в Дрогобичі Чижевський резюмував: «(...) Я педагог, скрізь знайду роботу, при будь-якій державній системі. Мені подобається порядок в радянській школі, але все ж я хочу жити там, де більше поляків» [49, 59].

Натомість польські організації вели наполегливу пропаганду серед польського населення, спрямовану на переконування щодо недоцільності виїзду до Польщі. Зокрема, підпільна польська націоналістична газета «Слово польське» (№ 6 від 22 жовтня 1944 р.) зазначала, що ПКНВ складається лише з євреїв, а Осубка-Моравський є ворогом польського народу. У цій же газеті друкувалися матеріали про захмарні ціни на продукти в Польщі. Крім того, польське підпілля випустило спеціальну листівку із закликом до поляків не евакуюватися до Польщі. Серед населення розповсюджувалися чутки, що більшовики придумали «трюк з переселенням» для вивезення поляків до Сибіру, а також поговори такого змісту: «Польська держава не може існувати без Дрогобицької області, і Лондон ніколи не дасть своєї згоди на те, щоб Дрогобицька область залишилася в більшовиків» [49, 67–68].

Для зриву евакуації польського населення із Західних областей України польське підпілля не тільки вело широку агітаційно-пропагандистську роботу, але й здійснювало терористичні і диверсійні акти на залізничному транспорті, здійснювало напади на представництва по евакуації і окремих їхніх працівників, оскільки евакуація поляків означала не лише втрату опори і підтримки місцевого польського населення, а й «східних кресів» у цілому. Проте воно було неспроможним зупинити депортацію, яка хоч

і зтягнулася до 1 серпня 1946 р., проте охоплювала щораз більше населення. Загалом хід евакуації польського населення із західноукраїнських земель проходив із перемінним успіхом для радянської сторони. Так, за 4 квартали 1944 по всіх Західних областях із 826 992 осіб облікованого польського населення зареєструвалося на евакуацію всього 139 724 особи (17%), а евакуювалося лише 18 023 особи (2,2%) [10, 4]. За перший квартал 1945 р. по шести Західних областях (за винятком Чернівецької) зареєструвалося на виселення в Польщу 312 955 осіб польської національності (38 % облікованого польського населення), а евакуювалося 69 207 осіб (близько 9%) [10, 9]. Пізніше, станом на 1 січня 1946 р., із загальної кількості 826 992 поляків, які проживали до початку евакуації, лише 214 462 особи (26 %), ще не було евакуйовано (у Волинській – 4521/1480, Рівненській – 5 079/178, Тернопільській – 45 636/17 198, Станіславській – 20 726/2 589, Львівській – 80 463/23 817, Дрогобицькій – 54 958/27 851, Чернівецькій 3 079/627) [10, 16, 65; 8, 48–49]. Із них у 1945 р. зареєструвалося на виїзд 753 242 особи, евакуювалося 612 530 (у Волинській – 66 736/63 695, Рівненській – 71 824/66 932, Тернопільській – 218 601/190 163, Станіславській – 83 412/65 275, Львівській – 193 183/136 537, Дрогобицькій – 108 515/81 408, Чернівецькій – 10 971/8 529) [10, 16, 65; 8, 48–49].

Окремо по областях станом на 1 березня 1946 р. хід переселення характеризувався такими даними: Львівська – 264 826 осіб, які підлягали переселенню, 141 302 особи, які виїхали, відповідно у Тернопільській області – 218 601/194 876, Дрогобицькій – 118 439/82 021, Івано-Франківській – 87 812/70 351, Рівненській – 73 936/69 165, Волинській – 67 500/66 846, Чернівецькій – 10 971/8 575. Всього – 842 235/632 136 [24, 107].

Про активізацію виїздів польського населення із Західних областей УРСР свідчило те, що, наприклад, до 10 серпня 1945 р. у Дрогобицькій області не записалося на евакуацію 41 700 осіб, а по Тернопільській – 27 000 осіб польської національності [10, 73]. З вересня 1944 р. до 1 травня 1945 р. було евакуйовані в Польщу 41 413 сімей поляків (117 242 особи), а вже з травня по листопад 1945 р. у Польщу відправлено 155 751 сімей/468 118 осіб. У період з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 р. було евакуйовано 272 544 сімей або 789 982 осіб (з них за областями: з Волинської – 20 867 сімей, 64 798 осіб; Рівненської – 22 128/69 075; Тернопільської – 74 467/233 617; Станіславської – 26 568/77 930; Львівської – 85 235/218 711; Дрогобицької – 40 286/115 278; Чернівецької – 2 993/10 573). Етаповані розподілялися за національністю: 746 993 поляків, 30 408 євреїв, 12 581 інші [50, 530].

У той же час (1 жовтня 1945 р.) на території Польщі обліковано 120 744 сім'ї або 468 432 осіб українського населення, з яких станом на 1 жовтня 1945 р. зареєструвалися на виїзд в УРСР 81 260 сімей (313 161 особа) і прибули в УРСР 66 784 сім'ї (255 706 осіб), тобто 82% від загальної кількості облікованих [9, 29]. Евакуація українців з Польщі в УРСР і поляків з України в Польщу в основному була здійснена з вересня 1944 р. до липня 1946 р. З 28 квітня 1947 р. до 1948 р. тривала акція «Вісла», під час якої близько 150 000 українців переселили на звільнені західні території Польщі. Однак депортаційні процеси продовжувалися і пізніше.

Висновки. Період 1940-х –1950-х рр. для двох народів виявився особливо трагічним. У Польщі було встановлено комуністичний режим, а Україна на десятиліття втратила можливість широкої боротьби за державність. На основі документів та опублікованих праць українських і польських істориків можна стверджувати, що кульмінація українсько-польського протистояння у Карпатському краї припадала на першу половину, окремі ж акції припадали на другу половину 1944 р. Отже, українсько-польське протистояння, особливо його військова сторона, після приходу більшовиків пішло на

спад. АК і УПА опинилися перед лицем набагато серйознішого ворога. Саме тому у нас немає даних про випадки взаємопоборювання, проте володіємо інформацією про співпрацю між цими структурами у Карпатському краї в 1945 р. Уже наприкінці цього року польське підпілля на західноукраїнських землях практично перестало існувати [38, 256]. Взаємний міжнаціональний конфлікт приніс лише втрати двом народам – у Польщі було встановлено комуністичний режим, а в Україні визвольний рух зазнав поразки. Погоджуємося із думкою Ю. Шаповала, який зауважив, що «потрібні не нагадування трагічної правди про геноцид поляків на Волині, а нагадування про загибель і поляків, і українців, формування колективної історичної пам'яті поляків і українців про загальну трагедію наших народів, про спільне історичне минуле, енергійну відсіч екстремістським, спекулятивним і тенденційним антипольським і антиукраїнським публікаціям» [54].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – Архів СБУ ЛО). – Спр. П-597(Д).
2. В'ятрович В. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни. Позиції сторін / Володимир В'ятрович // Український визвольний рух. – 2003. – Зош. 2 : Українсько-польський конфлікт в 30–40-ві роки ХХ ст. – С. 128–138.
3. В'ятрович В. М. Друга польсько-українська війна. 1942–1947 / В. М. В'ятрович. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 288 с.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2-Н. – Оп. 54 (1953). – Спр. 3. – Т. 1.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 3. – Т. 7.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 63 (1953). – Спр. 1. – Т. 1.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 67 (1953). – Спр. 11.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 70 (1953). – Спр. 6. – Т. 1.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 3.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 4.
11. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 21.
12. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 106 (1954). – Спр. 1.
13. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 6.
14. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 4.
15. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 1.
16. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Спр. 50970.
17. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 24.
18. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29.
19. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 34.
20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35.
21. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 56.
22. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 58.
23. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 79.
24. ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 7. – Спр. 4. – Т. 8.
25. ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. 9079. – Т. 52.
26. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 105.
27. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 25.
28. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 26.
29. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 48.
30. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 51.
31. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 80.
32. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 88.

33. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 9.
34. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 426.
35. ДАІФО. – Ф. Р. 295. – Оп. 2. – Спр. 31.
36. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 5001. – Оп. 7. – Спр. 51.
37. Зиль В. В. Демографічні наслідки Другої світової війни для польської етнічної меншини Волині / В. В. Зиль // Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матеріали Всеукр. наук. конф., м. Луцьк, 19-20 черв. 2013 р. / [уклад. А. Шваб]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 139–144.
38. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / Ігор Ільюшин. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001. – 289 с.
39. Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни / Ігор Ільюшин // *І. Незалежний культурологічний часопис* / [гол.ред. Т. Возняк]. – 2003. – № 28. – С. 152 – 171.
40. Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) / Ігор Ільюшин. – Київ : Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 399 с.
41. Киричук Ю. Відомості про політичні контакти УПА та АК на Закерзонні у 1945 р. / Ю. Киричук, К. Бондаренко // *Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 543–549.*
42. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 26 : Українська Головна Визвольна Рада. Книга 4 : Документи і спогади [ред. Петро Потічний]. – Торонто ; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2001. – 658 с.
43. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 : Документи і матеріали / Петро Мірчук. – Мюнхен : Ціцерон, 1953. – 319 с.
44. Мотика Г. Польська реакція на дії УПА : масштаб і перебіг каральних акцій / Гжегож Мотика // *І. Незалежний культурологічний часопис* / [гол.ред. Т. Возняк]. – 2003. – № 28. – С. 48–56.
45. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. – 496 с.
46. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. – 372 с.
47. Офіцинський Р. Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941–1944) / Роман Офіцинський, Леся Хаврак. – Ужгород : Гражда, 2002. – 84 с.
48. Пушук І. Усна історія – джерело до вивчення українсько-польського конфлікту на Волині в період Другої світової війни / І. Пушук // *Волинська трагедія : через історію до порозуміння : матеріали Всеукр. наук. конф. (Луцьк, 19-20 черв. 2013р.)* / [уклад. А. Шваб]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 204–218.
49. Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках / Володимир Сергійчук. – К. : Укр. Видавн. Спілка, 1999. – 191 с.
50. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації / В. Сергійчук. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. – 576 с.
51. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВ України). – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 62.
52. ЦДАВОВ України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 63.
53. Шанковський Л. Українська Повстанська Армія / Лев Шанковський // *Історія українського війська (1917–1995)* [упоряд. Ярослав Дашкевич]. – Львів : Видавництво «Світ», 1996. – С. 482–695.
54. Шаповал Ю. Чи подолано «волинський синдром»? / Ю. Шаповал // *День*. – 2003. – 15 березня.
55. Шишкін І. Українське питання в політиці польського підпілля в роки Другої світової війни / І. Шишкін // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – 2002. – Спецвипуск. – С. 297–298.
56. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – 456 s.

57. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / Ryszard Torzecki. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 1993. – 349 s.

REFERENCES

1. Arhiv upravlinnja Sluzhbi bezpeki Ukraini u L'vivs'kij oblasti (dali – Arhiv SBU LO). – Spr. P-597(D).
2. V'jatrovich V. Sprobi ukrains'ko-pol's'kogo porozuminnja v roki Drugoi svitovoi vijni. Pozicii storin / Volodimir V'jatrovich // Ukrains'kij vizvol'nij ruh. – 2003. – Zosh. 2 : Ukrains'ko-pol's'kij konflikt v 30–40-vi roki HH st. – S. 128–138.
3. V'jatrovich V. M. Druga pol's'ko-ukrains'ka vijna. 1942–1947 / V. M. V'jatrovich. – K. : Vid. dim «Kijevo-Mogiljans'ka akademija», 2011. – 288 s.
4. Galuzevij derzhavnij arhiv Sluzhbi bezpeki Ukraini (dali – GDA SBU). – F. 2-N. – Op. 54 (1953). – Spr. 3. – T. 1.
5. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 60 (1953). – Spr. 3. – T. 7.
6. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 63 (1953). – Spr. 1. – T. 1.
7. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 67 (1953). – Spr. 11.
8. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 70 (1953). – Spr. 6. – T. 1.
9. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 75 (1953). – Spr. 3.
10. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 75 (1953). – Spr. 4.
11. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 98 (1954). – Spr. 21.
12. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 106 (1954). – Spr. 1.
13. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 110 (1954). – Spr. 2. – T. 6.
14. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 19 (1959). – Spr. 4.
15. GDA SBU. – F. 2-N. – Op. 32 (1960). – Spr. 1.
16. GDA SBU. – F. 5. – Spr. 50970.
17. GDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 24.
18. GDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 29.
19. GDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 34.
20. GDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 35.
21. GDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 56.
22. GDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 58.
23. GDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 79.
24. GDA SBU. – F. 16. – Op. 7. – Spr. 4. – T. 8.
25. GDA SBU. – F. 65. – Spr. 9079. – T. 52.
26. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 105.
27. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 25.
28. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 26.
29. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 48.
30. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 51.
31. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 80.
32. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 88.
33. GDA SBU. – F. 71. – Op. 6. – Spr. 9.
34. Derzhavnij arhiv Ivano-Frankivs'koi oblasti (dali – DAIFO). – F. P. 1. – Op. 1. – Spr. 426.
35. DAIFO. – F. R. 295. – Op. 2. – Spr. 31.
36. Derzhavnij arhiv L'vivs'koi oblasti (dali – DALO). – F. 5001. – Op. 7. – Spr. 51.
37. Zil' V. V. Demografichni naslidki Drugoi svitovoi vijni dlja pol's'koi etnichnoi menshini Volini / V. V. Zil' // Volins'ka tragedija: cherez istoriju do porozuminnja : materialy Vseukr. nauk. konf., m. Luc'k, 19-20 cherv. 2013 r. / [uklad. A. Shvab]. – Luc'k : Shidnojevroj. nac. un-t im. Lesi Ukrainki, 2013. – S. 139–144.
38. Il'jushin I. Protistojannja UPA i AK (Armii Krajovoi) v roki Drugoi svitovoi vijni na tli dijaj'nosti pol's'kogo pidpillja v Zahidnij Ukraini / Igor Il'jushin. – K. : Institut istorii Ukraini NAN Ukraini, 2001. – 289 s.
39. Il'jushin I. Pol's'ke pidpillja na teritorii Zahidnoi Ukraini v roki Drugoi svitovoi vijni / Igor Il'jushin // I. Nezalezhnij kul'turologichnij chasopis / [gol.red. T. Voznjak]. – 2003. – № 28. – S. 152–171.

40. Il'jushin I. Ukrain's'ka povstans'ka armija i Armija Krajova. Protistojannja v Zahidnij Ukraini (1939–1945 rr.) / Igor Il'jushin. – Kiiiv : Vid.dim «Kijevo-Mogiljans'ka akademija», 2009. – 399 s.
41. Kirichuk Ju. Vidomosti pro politichni kontakti UPA ta AK na Zakerzonni u 1945 r. / Ju. Kirichuk, K. Bondarenko // Drogobic'kij krajeznavchij zbirnik. – Specvipusk. – Drogobich, 2002. – S. 543–549.
42. Litopis Ukrain's'koi Povstans'koi Armii. – T. 26 : Ukrain's'ka Golovna Vizvol'na Rada. Kniga 4 : Dokumenti i spogadi [red. Petro Potichnij]. – Toronto ; L'viv : Vidavnictvo «Litopis UPA», 2001. – 658 s.
43. Mirchuk P. Ukrain's'ka povstans'ka armija. 1942–1952 : Dokumenti i materiali / Petro Mirchuk. – Mjunhen : Ciceron, 1953. – 319 s.
44. Motika G. Pol's'ka reakcija na dii UPA : mastab i perebig karal'nih akcij / Gzhegozh Motika // I. Nezalezhnij kul'turologichnij chasopis / [gol.red. T. Voznjak]. – 2003. – № 28. – S. 48–56.
45. Organizacija Ukrain's'kih Nacionalistiv i Ukrain's'ka Povstans'ka Armija. Istorichni narisi. – Kiiiv : Institut istorii Ukraini NAN Ukraini, 2005. – 496 s.
46. OUN v svitli postanov Velikih Zboriv, Konferencij ta inshih dokumentiv z borot'bi 1929–1955. – [B.m.] : Vidannja Zakordonnih chastin OUN, 1955. – 372 s.
47. Oficins'kij R. Ukrain's'ko-pol's'ki stosunki u distrikti Galichina (1941–1944) / Roman Oficins'kij, Lesja Havrak. – Uzhgorod : Irazhda, 2002. – 84 s.
48. Pushhuk I. Usna istorija – dzherelo do vivchennja ukrains'ko-pol's'kogo konfliktu na Volini v period Drugoi svitovoi vijni / I. Pushhuk // Volins'ka tragedija : cherez istoriju do porozuminnja : materiali Vseukr. nauk. konf. (Luc'k, 19-20 cherv. 2013r.) / [uklad. A. Shvab]. – Luc'k : Shidnojevrop. nac. un-t im. Lesi Ukrainki, 2013. – S. 204–218.
49. Sergijchuk V. Deportacija poljakiv z Ukraini. Nevidomi dokumenti pro nasil'nic'ke pereselennja bil'shovic'koju vladoju pol's'kogo naseleennja z URSS v Pol'sshu v 1944–1946 rokah / Volodimir Sergijchuk. – K. : Ukr. Vidavn. Spilka, 1999. – 191 s.
50. Sergijchuk V. Poljaki na Volini u roki Drugoi svitovoi vijni. Dokumenti z ukrains'kih arhiviv i pol's'ki publikacii / V. Sergijchuk. – Kiiiv : Ukrain's'ka Vidavnicha Spilka, 2003. – 576 s.
51. Central'nij derzhavnij arhiv vishhjih organiv vladi ta upravlinnja Ukraini (dali – CDAVOV Ukraini). – F. 3836. – Op. 1. – Spr. 62.
52. CDAVOV Ukraini. – F. 3833. – Op. 1. – Spr. 63.
53. Shankovs'kij L. Ukrain's'ka Povstans'ka Armija / Lev Shankovs'kij // Istorija ukrains'kogo vijs'ka (1917–1995) [uporjad. Jaroslav Dashkevich]. – L'viv : Vidavnictvo «Svit», 1996. – S. 482–695.
54. Shapoval Ju. Chi podolano «volins'kij sindrom»? / Ju. Shapoval // Den'. – 2003. – 15 bereznja.
55. Shishkin I. Ukrain's'ke pitannja v politici pol's'kogo pidpillja v roki Drugoi svitovoi vijni / I. Shishkin // Drogobic'kij krajeznavchij zbirnik. – 2002. – Specvipusk. – S. 297–298.
56. Budzyński W. Miasto Schulza / W. Budzyński. – Warszawa, 2005. – 456 s.
57. Torzecki R. Połacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / Ryszard Torzecki. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 1993. – 349 s.

Статтю подано до редакції 26.02.2015 р.